

WIJ WILLEN HIER GEEN AVONTURIERS

Elco Lenstra

Wij willen hier geen avonturiers

De vele levens van Ernst August Kaerger

2022

THOMAS RAP

AMSTERDAM

Copyright © 2022 Elco Lenstra
Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Sebes &
Bisseling Literary Agency te Amsterdam
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie © familiearchief
Kaart binnenwerk © Gerrit Omme
Illustraties binnenwerk © familiearchief
tenzij anders vermeld
Foto auteur Keke Keukelaar
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Abbringh, Groningen
ISBN 978 94 004 0901 9
NUR 320

thomasrap.nl

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen.
Indien iemand meent als rechthebbende in aanmerking te
komen, kan hij of zij zich tot de uitgever wenden.

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Voor Anne, Hoyte en Tove

Der Mensch kann den Strom der Zeit nicht schaffen und nicht lenken, er kann nur darauf hinfahren und steuern.
– Otto von Bismarck

Inhoud

Brokstukken van een familiegeschiedenis	11
1 De ezelkar (1879 – 1904)	25
2 Peter Moor in de woestijn (1904 – 1905)	59
3 Tsingtao en de Gouden Tijd (1905 – 1914)	125
4 Kasteel Ter Waere (1914 – 1918)	183
5 Interbellum (1918 – 1939)	243
6 Bureaucratie (1933 – 1945)	287
7 ‘Je bent opgeroepen’ (1939 – 1940)	297
8 ‘Laat ons alsjeblijft naar Kiel komen’ (1941 – 1942)	317
9 Bommenregen (1943 – 1944)	377
10 Zwanenzang (1945)	413
11 Verlies (1945 – 1955)	423
12 Het einde (1955 en 2021)	445
 Geraadpleegde bronnen	453
Dankwoord	461

Brokstukken van een familiegeschiedenis

Op een drukkend warme dag in 2004 waren mijn grootvader Christoph Kaerger en ik op zijn boerderij beurte- lings gras aan het maaien. Hij deed dit nog met een zeis, zoals hem dat vroeger op het landgoed van zijn vader was geleerd. Het was hoogzomer, we moesten regelmatig uitrusten in de schaduw van een hoge eik. De weilanden rond het eeuwen- oude vakwerkhuis werden al geruime tijd niet meer begraasd door de Trakhener volbloedpaarden van de fokkerij die mijn grootouders ooit hadden. Een van hun paarden was voor het Duitse team uitgekomen tijdens de Olympische Zomerspelen in Mexico, in 1968. Het enige overgebleven paard dat nu af en toe nog een poging deed het voortwoekerende gras terug te dringen, heette Antonia, een schrikachtige kastanjebruine merrie met een verlamd oor dat langs haar hoofd omlaagging. Een uit de kluiten gewassen Iejaar.

Hoewel mijn grootouders beiden in weelde waren opge- groeid – hij als zoon van een vooraanstaand arts in Kiel, zij als dochter van een chemicus in Berlijn – waren ze na de oorlog door omstandigheden in het boerenbedrijf terechtgekomen. Aanvankelijk op een landgoed in het noorden van Duitsland, later in Langlingen, een klein dorp bij Hannover. Ze werkten hard, leefden zuinig. Onder geen beding werd een gebruiks- voorwerp vervangen als er nog een mogelijkheid bestond het te repareren. Toen hun Citroën DS het begaf, demonteerde mijn grootvader de leren stoelen en achterbank compleet met

onderstel en bouwde er in zijn werkplaats houten frames voor. Zo lang ik me kan herinneren stonden de stoelen in een voorkamer waar nooit iemand kwam, de *Diele*. Iedereen ging naar binnen via de paardenstal, aan de andere kant van het huis. Tegenwoordig staan ze na enkele verhuizingen in mijn werkkamer. Elke keer dat ik ze invet, denk ik aan mijn grootvader.

Mijn grootmoeder dreef iedereen tot waanzin door op kerstavond haar cadeaus tergend langzaam uit te pakken onder de kerstboom. Niet om zo de spanning te rekken maar om het inpakpapier niet te beschadigen. Ze vouwde het netjes op en bewaarde het in een doos zodat ze het later nog eens kon gebruiken. Op mij kwam al die zuinigheid als kind onzinnig over. Wie kon dat inpakpapier nou iets schelen? En waarom kochten ze niet gewoon een nieuwe televisie, het liefste eentje die functioneerde zonder hem geweld te moeten aandoen? De kiem voor hun spaarzaamheid lag in de oorlog, vertelden mijn ouders me.

Ik wist alleen dat mijn grootvader na zijn tijd in de Hitlerjugend een *Marinehelfer* was geweest die een stuk luchtafweergeschut hielp te bedienen. In die hoedanigheid had hij slechts een bijrol in de oorlog gespeeld. Maar dat hij een klein onderdeel was geweest van een reusachtige, kwaadaardige machine stond niet ter discussie. De oorlog was, zoals in bijna alle Duitse families, een beladen onderwerp. Als het ging over onderwerpen waar mijn grootvader zich comfortabel bij voelde – de natuur, de klassieke oudheid, literatuur – nam hij wel deel aan gesprekken, al luisterde hij altijd liever naar wat anderen te zeggen hadden. Conflicten ging hij uit de weg, in letterlijke zin, door van tafel op te staan en de kamer te verlaten. Over emoties, wat er in hem omging, sprak hij zo goed als nooit. Niet eerder had ik het aangedurfd om de oorlog ter sprake te brengen, vooral uit angst hem wellicht te kwetsen. Maar ik wist ook dat hij mogelijk niet lang meer zou leven: hij

had drie hartaanvallen doorstaan en zou dus eigenlijk absoluut niet met een zeis in de weer mogen zijn, al helemaal niet in de zomer. De kans om meer over hem te weten te komen, kon wel eens spoedig verkeken zijn.

Onder die hoge eik zette ik me over mijn schroom heen en vroeg ik hem om over zijn jeugd te vertellen. Pas nu realiseer ik me dat ik – ongewild, maar toch – zijn hele leven reduceerde tot een handvol oorlogsjaren, alsof al het andere dat hij had meegemaakt bij voorbaat niet interessant was. Alsof de Duitse geschiedenis culmineerde in deze verschrikkingen en er verder niets van belang te vertellen was. En dat terwijl het grootste deel van zijn leven zich voor en na die oorlog had afgespeeld. Maar de oorlog was nou eenmaal waar mijn interesse als achttienjarige naar uitging. Hij nam zijn grijze *Feldmütze* af, veegde het zweet van zijn voorhoofd en dacht een tijd na. Zijn luie oog was nooit helemaal goed gecorrigeerd, waardoor hij soms onbedoeld wat bedroefd keek. Hij knikte bedachtzaam en begon te vertellen op de manier waarop iedereen in vogelvlucht zijn leven beschrijft: een aaneenschakeling van hoogte- en dieptepunten. Over zijn schooltijd in Kiel, waar hij sommige van zijn jeugdvrienden en klasgenoten zag verdwijnen naar concentratiekampen, de rest later naar het front. Over zijn eigen vader, over wie ik op dat moment weinig meer wist dan dat hij ooit een privékliniek in Kiel bezat. Volgens verhalen die in de familie de ronde deden had hij, net als dr. Larch in *The Cider House Rules* of dr. Sledge in *With the Old Breed*, een list uitgehaald om zijn zoon uit de klauwen van de *Wehrmacht* te houden.

Mijn grootvader vertelde me ook dat zijn broer Ernst lid was geweest van de *Waffen-SS* en tijdens het veroveren van een brug in Oekraïne gewond was geraakt. Aan het einde van de oorlog zou hij een colt, die zijn vader hem cadeau had gedaan, gebruikt hebben om zichzelf te verwonden zodat de

bloedgroeptatoeage die alle Waffen-ss'ers hadden onherkenbaar werd. Het pistool zou hij daarna in een rivier gegooid hebben, zo ging althans het verhaal.

Deze oudoom, Ernst, had ik een enkele keer gezien in de jaren negentig, in Hamburg. Ik herinnerde me hem als een hartelijke man die veel glimlachte en me zijn modelspoorbaan liet zien. Ik kreeg zoveel koekjes als ik wilde en keek naar een aflevering van *Star Trek*, over een vormeloos monster dat jaagde op de bemanning van de *Enterprise*. Achter de enorme beeldbuistelevisie was door hoge ramen de haven van Hamburg te zien, de schepen, de meeuwen. Het beeld van de vriendelijke man met zijn treintjes kon ik maar moeilijk rijmen met het verhaal van mijn grootvader. De vraag waarom iemand vrijwillig koos voor een dergelijke organisatie fascineerde me. Ik kon het mijn oudoom niet meer vragen, hij was inmiddels overleden en mijn grootvader – die graag en vaak citeerde in het Grieks of Latijn – zei alleen *mortuis nil nisi bonum*. Over de doden niets dan goeds. Ik hoor hem de woorden nog zeggen, zie hem voor me terwijl hij naar een punt in de verte keek. Wat wilde hij niet zeggen over zijn eigen broer? Wat werd hier verborgen? Of werd er niets verborgen en wist hij het zelf niet? Wat begon als een handvol vragen over het verleden van mijn grootvader, werd gelijdelijk een uitdijend web van nieuwe vragen over de geschiedenis van mijn hele familie.

Ons eerste openhartige gesprek over het verleden zou echter ook meteen het laatste zijn. Aan het einde van onze zomer omhelsde ik mijn grootvader op de dag van vertrek. Dat deed ik altijd, ook, of misschien wel vooral, omdat ik wist dat het hem moeite kostte om op die manier affectie te tonen. Hij was opgegroeid in een tijd en in een milieu waarin kinderen aan een andere tafel aten dan hun ouders, die zij *Herr Vater* en *Frau Mutter* noemden en strak in het gelid opgesteld in aanwezigheid van een dienstmeisje heel formeel een goede

nachtrust wensten. Mannen gaven elkaar een hand, zoals hij en ik dat hadden gedaan vanaf dat ik nog maar een kleuter was. Wanneer ik begon hem te omhelzen, kan ik me niet meer herinneren. Op een dag gebeurde het, en sindsdien hoorde het bij ons afscheidsritueel. Ik was hem in de loop der jaren boven het hoofd gegroeid, sloot mijn armen om zijn schouders, klopte hem op zijn rug. Hij rook naar 4711, dé eau de cologne, die volgens de maker ervan naar onder andere bergamot, pomelmoes en limoen zou geuren.

Voor mij rook 4711 naar mijn grootvader, in essentie een lieve man, die veel van mensen hield en wellicht nog meer van dieren. Een bescheiden man die niet op andere mensen neerkeek. Slechts een enkele keer gedroeg hij zich op een manier die tegen zijn natuur inging en die een jeugd en opvoeding in de upper class verraadde. Toen hij in het najaar van 2004 vanwege hartklachten werd opgenomen in het ziekenhuis, deelde hij zijn kamer met een man die hij als iemand ‘uit de arbeidersklasse’ aanduidde. Op de vraag van mijn ouders of hij het goed met hem kon vinden, maakte hij een wegwerpgebaar en zei badinerend: ‘*Unterste Schublade*,’ waarmee hij de man afdeed als proleet. Het was niets voor hem om zich zo uit te laten over anderen, verre van zelfs. Zijn kinderen had hij altijd voorgehouden dat ze nooit op mensen mochten neerkijken, net zoals hij dat van zijn eigen ouders had geleerd.

Ik schreef hem een korte brief waarin ik hem beterschap wenste en de hoop uitsprak snel weer met hem te kunnen praten over zijn leven. Hij drukte mijn ouders na het lezen ervan op het hart dat ze mij uit het hoofd moesten praten om media en cultuur te gaan studeren. Het moest iets zijn met geschiedenis, met taal, daar zag hij mijn toekomst. Ik studeerde uiteindelijk Duits, Pools en neerlandistiek maar dat heeft hij niet meer meegemaakt. Christoph Kaerger overleed na een kort ziekbed in de winter van 2004. Daarmee leek mij elke toegang

tot zijn jeugd – en in bredere zin de geschiedenis van de familie Kaerger – ontzegd en zouden mijn vragen onbeantwoord blijven.

Na de dood van mijn grootvader was de vakwerkboerderij te groot voor mijn grootmoeder, te leeg. Het huis werd verkocht, mijn grootmoeder ging bij mijn ouders om de hoek wonen, in Haarlem. Een emigree in de winter van haar leven. De laatste jaren was ze weliswaar dichterbij haar dochter en haar kleinkinderen maar het aarden in een ander land en het leren van een nieuwe taal gingen haar moeizaam af. Ze schreef de woorden die ze onder de knie probeerde te krijgen op in een schoolschrift. Aan haar bureau oefende ze de uitspraak ervan. Haar gezondheid verslechterde. Ze miste mijn grootvader.

In de jaren daarna, tijdens mijn studie in Amsterdam en Warschau, sprak ik regelmatig met mijn ouders over onze familiegeschiedenis. Alles leek dood te lopen. Mijn grootmoeder, die de bommenterror in Berlijn had meegemaakt, die als klein meisje de stad in een vlammenzee had zien opgaan en talloze nachten in schuilkelders had moeten doorbrengen, weigerde over de oorlog te spreken. Een van de weinige verhalen die ze me ooit vertelde, ging over de jaren dertig, toen alles eindelijk weer bergopwaarts leek te gaan in een Duitsland dat zich ontworstelde aan de vernederingen van de Eerste Wereldoorlog en de chaos van de doodgeboren Weimarrepubliek. Als jong meisje bij de Bund Deutscher Mädel zag ze op een middag een zweefvliegtuigje landen – ik herinner me dat ze vertelde dat dit op een alpenweide was – en dat daar, hoe kan het ook anders, een lange, blonde, blauwogige s's'er uitstapte. Hij beende met stramme passen naar de zwijmelende groep meisjes en hield een bevlogen toespraak waarom uitgerekend zij, als Duitse vrouwen, tot het summum van de menselijke

beschaving behoorden. ‘Wie had zich daar op die leeftijd aan kunnen onttrekken, wie zou niet gevleid zijn?’ zei ze verontschuldigend.

Na het overlijden van mijn grootmoeder bleek er een aantal dozen vol documenten meeverhuisd te zijn uit Duitsland. Ze waren opgeslagen bij mijn ouders thuis, niemand wist precies wat erin zat. Terloops suggereerden mijn ouders eens tijdens het avondeten dat daar mogelijk een en ander over mijn grootvader in kon zitten, mocht ik meer willen weten.

De eerste keer dat ik, nieuwsgierig naar dit nieuwe spoor, een van de kartonnen dozen uit de kast trok, zag ik zodra ik het deksel opende een hakenkruis. *Oberbefehlshaber der Kriegsmarine*, stond er in gotische letters boven aan het vergeelde blad papier te lezen. Geprikkeld door deze eerste grote toevalstreffer, werkte ik me gestaag door de hele doos. Mijn aanvankelijke enthousiasme sloeg na enkele uren om in verslagenheid en verveling. Alles lag door elkaar en er leek geen enkele coherentie in de papieren te ontwaren. Ik bladerde door een stapel brieven maar kon de handschriften niet lezen, op de meeste foto’s herkende ik buiten mijn grootvader geen van de andere geportretteerden. Het sorteren van het archief vergde een grotere investering van tijd en inspanning dan ik op dat moment bereid was te leveren.

Pas in 2018, veertien jaar na het laatste gesprek met mijn grootvader, haalde ik het archief weer tevoorschijn. Deels geïnspireerd door boeken als *Und was hat das mit mir zu tun*, het onderzoek van Sacha Batthyany naar een schokkend geheim in zijn eigen familie, en *Das zerbrochene Haus* van Horst Krüger, over zijn jeugd in nazi-Duitsland, besloot ik opnieuw een poging te ondernemen de gebeurtenissen uit het verleden te ontrafelen. Uit al die papieren moest toch een verhaal te construeren zijn over wat er zich allemaal had afgespeeld in mijn grootvaders jeugd? Ook hoopte ik meer te weten te

komen over mijn – op dat moment – zo mysterieuze oudoom bij de Waffen-ss. Ik ervoer tegenstrijdige gevoelens van teleurstelling en opwinding: het archief bleek namelijk niet dat van mijn grootvader Christoph Kaerger te zijn maar dat van zijn vader, mijn overgrootvader, Ernst August Kaerger. Hoewel ik aanvankelijk niet alle documenten kon lezen, vanwege onduidelijk handschrift of het in onbruik geraakte Duitse Sütterlin-schrift, openbaarde zich in de overige brieven, aantekeningen, foto's en dagboeken een onwaarschijnlijke levensloop.

Ernst August Kaerger werd in een periode van enorme economische groei, de zogeheten *Gründerzeit*, in 1879 geboren als zoon van een sigarenfabrikant in Züllichau, in het Duitse Keizerrijk, nu Sulechów in Polen. In zijn familie droeg men eeuwenlang het ambacht van meesterbakker over van vader op zoon. Uit de papieren bleek echter dat een leven als bakker hem niet interessant genoeg was. Hij werd marinier, chirurg, een jockey die vele prijzen won, een hoog onderscheiden oorlogsheld, een zwaardvechter, een eeuwige vrijgezel die pas op zijn veertigste trouwde, hij diende als inspiratie voor een romanpersonage in een van de bestverkochte Duitse romans tot 1945. Hij nam in Namibië als vrijwilliger deel aan de veldtocht tegen de Herero, de eerste genocide van de vorige eeuw. Hij bracht vier jaar door in de Duitse kolonie Tsingtao in China en evenzoveel jaren in Vlaanderen op enkele kilometers van het front tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij was aanwezig bij de verovering van Antwerpen, de eerste, tweede en derde Slag om Ieper. De verschrikkingen van Passchendale beleefde hij in de loopgraven. Onder het regime van de nazi's werd hij als onbetrouwbaar aangemerkt vanwege zijn jarenlange lidmaatschap van de vrijmetselaars en net als het filmpersonage Forrest Gump leerde Ernst August een aantal hoofdrolspelers uit de Duitse geschiedenis persoonlijk kennen: hoge militairen als Erich Raeder, de opperbevelhebber van de Kriegsmarine,

admiraal Ludwig von Schröder, de Leeuw van Vlaanderen, en een hele reeks aan mannen die tijdens het Derde Rijk hoge posities zouden bekleden. Hij verbond de vingers van de Rode Baron, Manfred von Richthofen, en was innig bevriend met de beroemde beeldhouwster Etha Richter. Hij zag bij toeval zowel Kaiser Wilhelm II als Adolf Hitler van slechts enkele meters afstand.

Het archief bestond uit brieven aan kameraden en familieleden maar ook aan de vrouw die zijn echtgenote zou worden, met wie hij correspondeerde over een vrouw die hem had bedrogen. Foto's, houtskooltekeningen, opschrijfboekjes, door hem geschreven boeken en artikelen over medische vraagstukken en haastige notities over de inhoud van hutkoffers. Er leek geen einde aan te komen. Iedere beantwoorde vraag riep een hele reeks aan nieuwe vragen op.

Het werd me snel duidelijk dat mijn overgrootvader een buitengewoon leven had geleid. Carl Kaerger, een broer van Ernst August, was getuige het archief de eerste die ooit een poging had gedaan de familiegeschiedenis op schrift te stellen. Hij verloor zijn levenswerk toen zijn huis in 1945 door een vlammenzee werd verzwolgen. Het was de oudste zoon van Ernst August, Ernst, die na zijn pensioen in de late jaren tachtig was begonnen met zijn eigen onderzoek, die ervoor heeft gezorgd dat het verhaal van de familie Kaerger niet verloren is gegaan. De aanzet ertoe, schreef hij aan zijn broer Christoph, vormde een vraag van nota bene mijn moeder naar de gedeelde geschiedenis.

In oktober 1986, een paar weken voor mijn geboorte, begon Ernst met het verzamelen van de papieren die ik meer dan dertig jaar later in een doos zou aantreffen. De hoeveelheid informatie die hij zelf heeft kunnen vergaren is haast onvoorstelbaar. Hij nam zijn eigen herinneringen aan zijn ouders als

vertrekpunt, kreeg zijn broer Christoph aan boord om hem te helpen en begon met een ruwe eerste versie van wat uiteindelijk een familiegeschiedenis had moeten worden. Er waren zelfs al opzetten voor verschillende min of meer uitgewerkte hoofdstukken, getiteld *De sigarendraaier* of *De twee chirurgen*. Hij had jarenlang de meest uiteenlopende foto's en afbeeldingen in een beeldkatern geplakt: getekende uniformen van de keizerlijke marine, foto's van sigarenfabrieken, schepen, familieleden. Op een reeks in de lengte doorgeknipte vellen papier, bijeengehouden door een inmiddels verroeste paperclip, had hij een inhoudsopgave geschreven. Het verhaal zou handelen over de vele bakkers die de familie rijk was, het leeuwendeel zou gaan over Ernst August Kaerger en het boek zou eindigen met hemzelf en zijn broer.

Christoph en Ernst werkten schijnbaar jarenlang met enige regelmaat aan dit project – dat maar bleef groeien in omvang – maar konden het nooit voltooien. ‘Wie interesseert dit alles nou eigenlijk helemaal?’ vroeg mijn grootvader eens in een brief aan zijn broer Ernst. Die sprak in zijn antwoord de hoop uit dat het werk de familie, die verdreven was van haar geboortegrond en nu in een gedeeld Duitsland leefde, mogelijk dichter bij elkaar zou kunnen brengen. Dat het banden zou kunnen herstellen tussen mensen die elkaar door de loop van de geschiedenis uit het oog verloren waren.

Tot slot schreef Ernst, in een van de laatste brieven die hij ooit verstuurde, dat het verhaal van de familie Kaerger met alle wonderlijke gebeurtenissen van dien en de bredere kennis van de geschiedenis van de vorige eeuw ‘een klein bolwerk in een zee van ontmenselijkte kosten-batenanalyses’ zou kunnen zijn. In zekere zin is zijn wens uitgekomen: tijdens het schrijven van dit boek, het volbrengen van een taak die mijn voorouders vier generaties eerder op zich hadden genomen, ontmoette ik familieleden die ik anders niet had leren kennen

en bezocht ik plaatsen waar ik anders nooit zou zijn geweest.

Het schrijven van dit boek bracht me naar vier verschillende landen, in een tijdspanne van ruim vier jaar. Op een zonnige maar bitterkoude voorjaarsdag stond ik op het Vlaamse platteland voor een gesloten hek aan het begin van een lange oprijlaan die naar een kasteeltje voerde. Hier, in Kasteel Ter Waere, had Ernst August een aantal jaren van zijn leven doorgebracht tijdens de Eerste Wereldoorlog. Waar eens zwaargewonde of stervende soldaten in een schier eindeloze stroom werden aangevoerd van het nabijgelegen front, heerste nu totale stilte. Een jaar later reed ik met vrienden over onverharde wegen in het zuidwesten van Polen, op zoek naar het plaatsje Sulechów dat, toen we het eenmaal gevonden hadden, aandeed alsof we een reis naar het verleden hadden gemaakt. Het leek alsof we ons bevonden in een tijd voor de val van het IJzeren Gordijn. Zo had Ernst het weerzien met Sulechów wellicht ook ervaren toen hijzelf het stadje bezocht, begin september 1988. Net als wij kwam hij Sulechów binnen via de spoorwegovergang naast het station. Het gebouw, gelegen aan een rommelig en verwaarloosd parkje, was min of meer in haar oorspronkelijke staat behouden gebleven. Hier stond een eeuw eerder zijn vader Ernst August op de trein naar Wrocław te wachten met een paraplu die zijn moeder hem nog snel in de hand had gedrukt. Nu stond ik er samen met mijn vrienden, die tevergeefse pogingen deden de naam van het stadje uit te spreken. We liepen door een straat waar ooit Kaergers hadden gewoond. In plaats van het neobarokke huis van destijds, stond er een vierkante, witte blokkendoos met appartementen. De watertoren, die Ernst zich nog zo goed herinnerde uit zijn jeugd en die in mij om die reden ook een zekere nostalgie opwekte, stond nog overeind, al was ook hier het verval duidelijk ingetreden.

In de zomer van 2019 las ik in de reusachtige leeszaal van de

Staatsbibliotheek in Berlijn een door Ernst August geschreven studie over een door hem bedachte techniek waarbij hij vet- en bindweefsel gebruikte om gaten in de hersenen, veroorzaakt door kogels of granaatscherven, te dichten. De voor die tijd ongebruikelijk scherpe, expliciete foto's van gewonden zal ik niet snel vergeten. Toch bestond de echte opwinding die ik voelde vooral uit het feit dat ik het boekje nu eindelijk in handen hield. Particulier was het nergens meer te krijgen. Zelfs een Zwitserse antiquaar die een onwaarschijnlijke hoeveelheid obscure medische handboeken verkocht – waaronder een ander artikel van Ernst August dat nergens anders te koop was – kon me er niet aan helpen. Berlijn was mijn enige hoop geweest om meer te weten te komen over de tijd die Ernst August doorbracht aan het front in Vlaanderen. Tijdens het lezen van het boekje moest ik mezelf dwingen om te pauzeren, om alles nauwkeurig vast te leggen. Misschien zou ik uiteindelijk, anders dan mijn voorgangers, er toch in slagen om de gebeurtenissen aan de vergetelheid te onttrekken?

Ik reisde in een weekend ruim 850 kilometer heen en terug naar Hamburg om daar voor het eerst kennis te maken met een achterneef die een schat aan informatie bleek te hebben. Niet alleen een door Ernst geschreven dagboek over zijn korte deelname aan Operatie Barbarossa, maar ook het bewijs dat diens vader zijn hooggeplaatste contacten had aangesproken om hem zo uit de oorlog te houden.

Via mijn moeder kwam ik uiteindelijk op het spoor van de enige persoon die Ernst August nog bij leven had gekend. Barbara Nielsen werkte in zijn kliniek en woonde op zijn landgoed. Ze liet hem weer even tot leven komen door me te vertellen hoe zijn stem klonk, hoe hij zich bewoog, over alle eigenschappen en eigenaardigheden die hem tot de man maakten die hij was. We correspondeerden via e-mail en Skype en in de nazomer van 2019 vloog ik naar Winnipeg, Canada,

om haar persoonlijk te ontmoeten. Haar herinneringen aan de familie Kaerger, het dagelijkse leven op het landgoed en in de kliniek bleken een nauwelijks te bevatten aanvulling op het archief. Hoewel bepaalde gebeurtenissen een halve eeuw in het verleden lagen, stonden ze haar nog haarscherp voor de geest. De ‘oude heer’ zoals ze hem nog steeds liefkozend noemde, had grote indruk op haar gemaakt.

De reis naar Kiel – de laatste, die ik vanwege de pandemie zes keer op het laatste moment had moeten afzeggen – was vooral bevreemdend. Alle straten en gebouwen waar ik al zoveel over gelezen en geschreven had, raakten me veel minder dan ik had verwacht. Wellicht had ik gehoopt dat ik dankzij hun fysieke nabijheid ook emotioneel dichterbij de hoofdpersonen zou kunnen komen. Huizen waar Ernst August eens gewoond had, waren zo verbouwd of gerenoveerd dat er niets van in te herkennen was. Een zeker gevoel van catharsis bleef uit. Tijdens de lange rit naar huis, wisselden opluchting dat ik het werk had voltooid en melancholie, om diezelfde reden, elkaar af.

De reizen, het bestuderen en lezen van duizenden pagina’s tekst, het eindeloze ontcijferen en ordenen van informatie: uit al dit werk doemde fragment voor fragment het leven op van Ernst August Kaerger. In bredere zin de levens van de hele familie Kaerger, zoals een aantal van hen had gepoogd die op papier te zetten.

Wat volgt is geen biografie. Het is veeleer een hele reeks mogelijke antwoorden op misschien evenveel vragen die nooit definitief beantwoord zullen kunnen worden. Niet dé geschiedenis van Ernst August Kaerger, van de familie Kaerger of van Duitsland maar slechts een van de geschiedenissen. Het leven van een overgrootvader door de ogen van zijn achterkleinzoon, die hem nooit heeft gekend en hem desondanks mist.

1

DE EZELKAR

(1879 - 1904)

Het begon allemaal met een ezel en een eend. Ernst August Kaerger kon zich in zijn vroegste jeugd geen groter plezier voorstellen dan rondrijden op een kar, een cadeau van zijn ouders. Aanvankelijk werd het ding getrokken door een stel geiten op leeftijd, later door een ezel. Zoals dat gaat, verloren zijn broers en zussen in de loop der jaren hun belangstelling en lieten het speelgoed links liggen. Ernst August niet, hij zou de kar nooit meer vergeten, of beter gezegd: hij zou de ezel die de kar trok nooit meer vergeten.

Tijdens een tocht met het wagentje verscheen op een noodlottige dag plotseling een woerd uit de struiken. In paniek schopte de ezel de eend met een van zijn voorpoten en raakte hem daarbij zo hard dat een los stuk vel van de watervogel langs zijn kop omlaagging. Op het eerste gezicht leek de eend, die midden op de stoffige, door berken omzoomde landweg lag, dood. Hoe kon dat ook anders, gezien zijn afschuwelijke verwonding? Ernst August Kaerger, de menner van de ezel die zijn karretje trok, was ruw uit zijn dagdromen gerukt. Geschrokken liep hij met korte, kordate passen naar de eend, ging op zijn knieën zitten – voorzichtig zodat zijn matrozenpakje niet vuil zou worden – en bekeek het dier van dichtbij. Toen pas zag hij dat de kleine borstkas nog bewoog. Oppervlakkig, dat wel. Zo voorzichtig als hij kon, tilde hij de eend op en legde hem in zijn kar. Ernst August klopte het stof van zijn knieën en vervolgde zijn weg naar huis.

Daar, in de Schwiebusser Straße 36 in Züllichau, een kleine arrondissementshoofdstad in Pruisen, nam hij zijn eerste patiënt mee naar een van de opslagplaatsen achter het huis. Met naald en draad, die hij ontvreemd had uit de naaidoos van zijn moeder, ging hij aan het werk. Zonder enige vorm van verdoving of ontsmetting poogde Ernst August de hoofdhuid van de eend weer vast te hechten. Zweetdruppels parelden op zijn voorhoofd, hij knauwde op zijn lip. Het vel bleek taai-er dan verwacht. Hij slaagde er niet meteen in het helemaal goed over de schedel te draperen. Zijn handen trilden; niet alleen omdat hij betrapt kon worden, ook omdat hij eindelijk de kans kreeg in de praktijk iets uit te proberen waar hij daarvoor alleen maar over had kunnen fantaseren. De eend was te uitgeput om zich te verzetten. Toen Ernst August klaar was, deed hij een stap naar achteren en bekeek zijn werk. Toegegeven, de hechtingen waren niet erg elegant en gelijkmatig, maar het vel zat ontgezeglijk weer op zijn plaats. Min of meer.

Het lijkt een anekdote zonder clou want of de eend de operatie overleefde, is onduidelijk. Voor het belang van het verhaal, zoals Ernst August dit decennia later aan zijn kinderen zou vertellen, maakt het niets uit. Hij kreeg er de lachers mee op zijn hand, zijn toehoorders hingen aan zijn lippen. Een jongetje rijdt op een kar. De ezel die de kar trekt, schrikt en onthoofdt bijna een eend. De mogelijkheid tot een experiment – een schijnbaar langer gekoesterde belangstelling – openbaart zich. Ernst August Kaerger voert zijn eerste operatie uit, op tienjarige leeftijd.

Het is opmerkelijk dat aan dit voorval, terloops opgeschreven door een van zijn kinderen en ergens in het familiearchief beland, niet eerder de betekenis is toegekend die het zo overduidelijk lijkt te verdienen. Niet door hemzelf en ook niet door zijn kinderen. Het lijkt zoveel meer dan alleen een gees-

tige anekdote, aangezien Ernst August Kaerger chirurg zou worden. Specifieker: een chirurg die zich – daartoe door omstandigheden buiten zijn invloed genoopt – zou specialiseren in misvormingen en verwondingen van het hoofd. Was het zien van de gewonde eend een openbaring? Menig ander jongetje was huilend naar huis gereden en had de eend aan zijn lot overgelaten. Vast en zeker zouden andere jongens de eend met een stok hebben geprikt tot ze verveeld raakten. Maar het zwaargewonde beest mee naar huis nemen om een medische ingreep uit te proberen? Hij zou arts worden, dat was Ernst August al op zeer jonge leeftijd duidelijk.

Dat hij überhaupt kon kiezen welk vak hij later wilde uitoefenen, was een luxe die zijn voorvaders niet hadden gekend. Al meer dan drie eeuwen stond het beroep van de mannelijke Kaergers niet ter discussie: je werd bakker en dat was dat. *Weißbäcker* om precies te zijn, een bakker van witbrood (in tegenstelling tot bijvoorbeeld een *Schwarzbäcker*, die roggebrood bakt of een *Zuckerbäcker*, een banketbakker). Lange tijd hadden de mensen thuis geen eigen bakoven en werd al het witbrood in Züllichau gekneed – eerst met de handen en bij vermoeidheid met de voeten – en gebakken door een Kaerger, honderden jaren lang. Ene Johan was er ooit mee begonnen. In 1540 duikt zijn naam op in het kerkboek van de Lutherse Gemeente van Züllichau. Johan Kaerger wordt in het vijfhonderd jaar oude document door de pastoor bedankt voor zijn onbaatzuchtige hulp bij het blussen van de kerk. Meer weten we eigenlijk niet over deze stamvader, behalve dan dat Johan zijn metier doorgaf aan zijn zoon Melchior. Daarmee zetten vader en zoon de eerste stap in een eeuwenlange familietraditie. Melchior gaf het vak door aan Elias – een tragisch figuur over wie niets anders bekend is dan dat hij ‘door zware ziekte gezeseld werd’ – die het op zijn beurt doorgaf aan Samuel. Buiten al die vaststaande ingrediënten voor een heel mensen-

leven – werk, geloof, woonplaats – gaf hij zijn zoon ook nog eens zijn eigen naam. Nog een Samuel dus.

Het waren levens die elkaar in een min of meer vast stramen opvolgden en gemiddeld ongeveer zeventig jaar duurden. Kleine levens die zich afspeelden in of rond Züllichau, dagen die gevuld werden met zwaar werk en kerkgang.

Net als veel andere beroepsgroepen richtten de bakkers in de middeleeuwen gilden op, met strenge toelatingseisen en aanzienlijke financiële verplichtingen. Werd een Kaerger twaalf jaar oud, dan was het tijd om in de leer te gaan. Kaerger senior betaalde het leergeld per jaar vooruit en vanaf dat moment was de meester verantwoordelijk voor het kleden, voeden en opleiden van Kaerger junior. Een hard bestaan. De jonge kinderen maakten lange dagen als leerling en moesten daarnaast helpen met huishoudelijke taken. Lijfstraffen waren eerder regel dan uitzondering. Niet alleen de meester gaf zijn leerling geregeld een pak slaag; ook de oudere knechten – hun eigen tijd als leerling nog vers in het geheugen – spaarden de knoet niet.

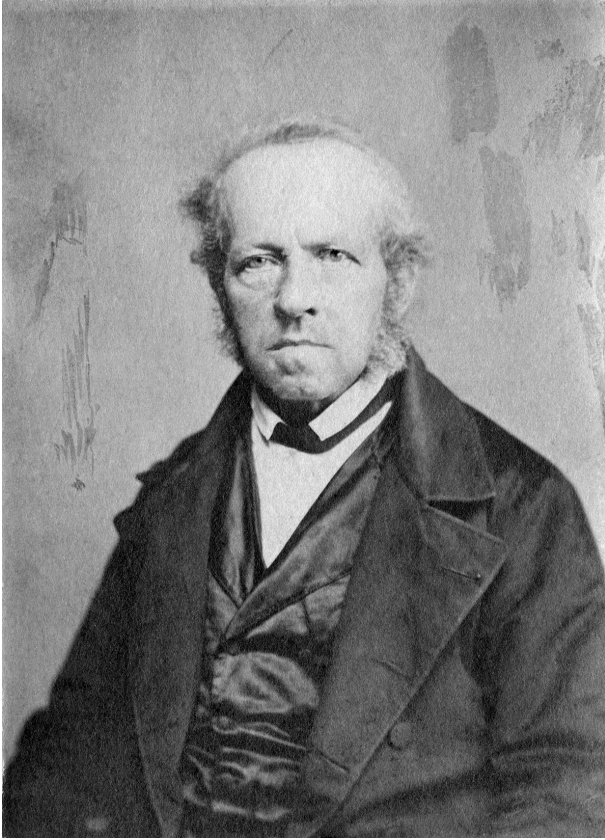
De volgende stap richting meesterschap was het *Wandern*, waarbij de gezelschap te voet langs verschillende dorpen en steden trok om ervaring in zijn vak op te doen. Met een traditionele punthoed met slappe rand en een knapzak met zijn bezittingen, trok hij in het voorjaar de wereld in.

Salomon Kaerger, geboren in 1737, ging onbezorgd door waar zijn vader Samuel II was opgehouden. Deze Salomon was een behoorlijk viriele man: naast zijn dagelijkse zware inspanningen verwekte hij niet minder dan tien kinderen. Op 3 oktober 1789 stond hij op, maakte een wandeling naar de nabijgelegen Oder en stortte zich in het water. Waarom weet niemand. Wellicht was deze tragedie de reden dat drie van Salomons vier zonen ervoor kozen om Züllichau te verlaten. Ze waaierden uit en begonnen nieuwe vertakkingen van de

stamboom in Dessau, Potsdam en Havelberg. De enige zoon die bleef, Johann Gottlieb, volgde Salomon op in de bakkerij. En diens zoon Karl August nam de bakkerij weer van hem over, als laatste in de lange lijn. De geschiedenis van de familie Kaerger laat zich tot dat moment in enkele alinea's samenvatten.

Maar dan, wanneer we bijna bij Ernst August aankomen, is er voor het eerst in al die eeuwen een afbeelding waarop een Kaerger te zien is: Ernst Wilhelm August, geboren in 1846. Op de verbleekte foto kijkt hij recht in de camera. Zijn ogen – net als zijn mondhoeken afhankelijk – enigszins toegeknepen, zijn lippen stijf op elkaar, zijn grote vierkante kin wat ingetrokken, zijn voorhoofd naar voren gericht. Hij ziet eruit als een strenge, onbuigzame man die zich niet door anderen liet vertellen hoe hij zijn leven moest leiden. In plaats van te gaan werken in de bakkerij van zijn vader, koos hij voor een beroep dat nauwelijks meer van het traditionele werk van de familie had kunnen verschillen. Hij werd sigarendraaier. Daar lag een uitgekiende handelsgeest aan ten grondslag.

Zes jaar voor het afschaffen van de gilden, werd in Hamburg de Allgemeine Deutscher Cigarrenarbeiterverein opgericht. Het was, met 10.000 leden verdeeld over honderd steden, de grootste vereniging van zijn tijd. In 1850 bestonden er in Hamburg alleen al 280 verschillende firma's die gezamenlijk een reusachtige hoeveelheid sigaren aan landen in heel Europa leverden. Jaarlijks werden maar liefst 320 miljoen sigaren verkocht. Ook in Pruisen groeide de jonge industrie razendsnel. Ernst Wilhelm zag hier mogelijkheden. Hij kocht allerhande soorten tabak in en rolde daar sigaren van, in verschillende lengtes en diktes. Ze vonden schijnbaar gretig aftrek want al binnen enkele jaren kon hij een aantal andere sigarendraaiers in dienst nemen en zelf fabrikant worden. Een *social climber*, die meer uit het leven wilde halen dan brood bakken, kinde-

Ernst Wilhelm August, de sigarendraaier die een klein imperium wist op te bouwen

ren krijgen, naar de kerk gaan en op een dag zijn laatste adem uitblazen in betrekkelijke armoede. Een man van de nieuwe tijd, waarin er zoveel meer mogelijk was dan in die van zijn voorvaderen het geval was geweest.

Het succes van zijn sigarendraaij was te danken aan zijn ontegenzeggelijke talent voor zelfpromotie. Hoe krijg je mensen zover dat ze uitgerekend jouw product kopen, als er zoveel concurrenten op de markt zijn? Ernst Wilhelm was zijn tijd

vooruit en bedacht een manier om klanten te binden; sigaren konden mensen overal krijgen, daar kon hij weinig aan veranderen. Zijn houten doosjes daarentegen wist hij op zo'n aantrekkelijke wijze vorm te geven dat rokers ervoor bleven terugkomen. Hij begon te experimenteren met verschillende teksten, die hij zelf schreef en aan de binnenkant van de deksels liet afdrukken. Lokaal nieuws bleek bijvoorbeeld een succes. Wetenswaardigheden over de streek waarin Züllichau lag – *wist u dat... de meeste wevers in onze regio oorspronkelijk uit Vlaanderen komen?* – konden al op meer respons rekenen. Maar de gouden greep bleken roddels en achterklap. In zwiërige, krullende letters schreef hij – altijd met een knipoog of een plaagstoot – over zijn stadgenoten. Het is moeilijk hem voor te stellen als een luistervink die, met het opschrijfboekje in de aanslag, impertinente vragen stelt voor zijn lokale roddelrubriek maar de herberg die hij had gekocht met de opbrengsten van zijn sigaren was een onuitputtelijke bron van informatie, mede dankzij de loslippigheid van zijn benevelde gasten. Een verbitterde koetsier wilde nog wel eens uit de school klappen over wie hij allemaal in het holst van de nacht had rondgereden; een slagersknecht was na een handvol glazen schnaps iets te eerlijk over de kwaliteit van het vlees in de winkel.

Ernst Wilhelm had ook zijn tijd mee: in de *Gründerzeit* was het onder andere door de razendsnelle aanleg van spoorwegen eenvoudiger en goedkoper geworden om goederen over grote afstanden te vervoeren. De bevolking van Duitsland – en dus ook de afzetmarkt – nam explosief toe; tussen de geboorte van de natie in 1867 en het begin van de Eerste Wereldoorlog verdubbelde het aantal inwoners naar ongeveer 68 miljoen. In grote steden als Berlijn wist men zich nauwelijks raad met deze enorme bevolkingsgroei, met menonwaardige toestanden tot gevolg. Hele families moesten samen met elkaar een krappe kamer delen in de *Hinterhöfe*, appartementengebouwen van

meerdere verdiepingen die rond een pleintje gebouwd waren. De ellendige omstandigheden waar ziekten razendsnel om zich heen grepen, dreven grote aantallen Duitsers ertoe om te emigreren: eind negentiende eeuw kwamen rond de anderhalf miljoen Duitsers aan in New York, op zoek naar een beter leven. Maar Ernst Wilhelm August bleef op de geboortegrond van zijn familie, ver van de onleefbare steden. Halverwege de jaren 1870, onder Wilhelm I, was hij zo welvarend geworden dat hij een stuk land kocht met daarop een leemgroeve. Hij bouwde er een bakstenenfabriek, die op een landkaart uit die tijd gespeld is als *Kärgers Ziegelei*. In het stadje zelf kocht hij een smalle woning naast zijn herberg. Vastberaden bleef hij zijn geld tellen, koesteren, investeren en sparen. Toen het Duitse Rijk zich rond de eeuwwisseling in het koloniseren van verre landen begon te mengen, ging er bij Ernst Wilhelm weer een licht branden. Hij opende een winkel in koloniale waren aan de Bahnhofstraße, waar hij thee, koffie en exotica als struisvogelveren en ivoor verkocht.

Hij hoefde zijn kleine imperium intussen ook niet alleen te besturen. Tijdens de eerste ontmoeting met zijn toekomstige echtgenote was het ijs snel gebroken: door een komische spelletje van het lot droeg zij dezelfde drie voornamen, Ernestine Wilhelmine Augustine. Een doortastende vrouw die nauw betrokken was bij de bedrijfsvoering van de firma Kaerger.

Het jaar 1870 bracht opnieuw de wereld dichterbij Züllichau. Het stadje werd op het treinspoornet aangesloten en kreeg een eigen station. Aan de Oder, waar Salomon zich jaren eerder van het leven had beroofd, werd nu een haven geopend. De nieuwe generatie Kaergers liet ook niet lang op zich wachten. Voor Ernst Wilhelm en Ernestine Wilhelmine stond het jaar 1870 in het teken van hun prille ouderschap: hun dochter Elisabeth, roepnaam Lieschen, werd geboren. Wellicht een teleurstelling voor Ernst Wilhelm, die een kroonprins had ge-

wenst om zijn imperium aan na te laten. Hij hoefde echter niet lang te wachten. Richard werd geboren in 1872. Een jaar later kregen ze weer een dochter, Klara, die door iedereen in navolging van haar zus Lieschen, Klärchen werd genoemd. Op 3 juni 1879, een buitengewoon hete zomerdag, werd Ernst August Kaerger geboren, zijn jongere broertje Carl Johann in 1882.

Hun jeugd is – buiten de anekdote over de ongelukkige eend – voor het overgrote deel een blinde vlek. Over hun zusje Dorothea, een tussen Klara en Ernst August doodgeboren baby, is niets anders bekend dan een vluchtige aantekening in de stamboom: ‘vermoedelijk een late miskraam’. Hun bestaan was blijkbaar pas het beschrijven waard na hun achttiende levensjaar, en dan nog maar summier. In een van de schetsen voor een uitgebreidere stamboom zijn wat wetenswaardigheden over hun levens op papier gezet. Richard breidde het Kaerger-conglomeraat uit met een vervoersbedrijf dat met paarden-wagen suiker in de omliggende gemeenten rondbracht. Klara trouwde op haar twintigste met de lokale meesterslager Carl Friedrich Wilhelm Fellner. De bewering dat vrouwen een man zoeken die hen aan hun vader doet denken, blijkt in het geval van Elisabeth te kloppen: ze trouwde op haar 21ste met ene Gustav Goldner, die een groothandel in levensmiddelen en mest had en het grootste deel van zijn zaken met een in Züllichau gevestigde cavalerie-eenheid deed. Hij verkocht graan en aardappels voor hun paarden en kocht op zijn beurt hun mest in om aan de boeren in de omgeving te verkopen. Gustav was naar verluidt een zeer strenge baas om voor te werken: elke avond liet hij ongeacht het weer zijn karren, koetsen, paarden en personeel voor zijn landgoed in rij en gelid opstellen ter inspectie. Hij moet het goed hebben kunnen vinden met zijn schoonvader. Twee strenge mannen, die zich eigenhandig ontworsteld hadden aan een leven in de middenklasse. Typisch voor de tijd waarin deze korte beschrijvingen van hun leven

ontstonden, werden de mannen gedefinieerd door het werk dat ze deden en de vrouwen door welke man ze getrouwd waren.

Ernst August is wat zijn jonge jaren betreft de opvallende uitzondering in het archief, al is dat niet te danken aan het feit dat hij zelf documenten bewaarde. Zijn oudste zoon Ernst schreef zijn herinneringen op waarin hij de woonplaats van zijn vader door zijn eigen ogen weergaf. Hij was er in zijn jeugd vaak geweest, dus kon hij een wandeling maken langs alle plaatsen die een rol hadden gespeeld in hun leven. Door de ogen van Ernst kan men Ernst August als kleine jongen voor zijn ouderlijk huis aan de Schwiebusser Straße zien staan. Het smalle huis was alleen gescheiden van de herberg door een overdekte boogpassage naar de binnenplaats. Hoe later op de avond, hoe sterker het lawaai aanzwol, het zingen en het schelden in de herberg. Daar schonk zijn moeder Ernestine voor vijf pfennig de glazen vol met zelfgestookte pepermuntschnaps. Achter de toog was de matriarch een indrukwekkende verschijning: een struise vrouw die overdag vijf kleine kinderen en 's avonds een menigte dronkenlappen in het gareel hield. Onder de boog door, kwam Ernst August op een ommuurde binnenplaats. Daaraan lagen de opslagkamers waar de voorraden van de herberg en de winkel in koloniale waren tot aan het plafond stonden opgestapeld. Midden op de binnenplaats stond op een hoge paal een beschilderde duiventil van meerdere verdiepingen. Ernst August speelde er graag met zijn broers en zussen terwijl de duiven boven hun hoofden vlogen. Aan de overkant van het binnenplaatsje de moestuin met kool en bieten, waar zijn moeder een groot deel van hun avondeten verbouwde. De tuin ging over in een weiland waarin verschillende fruitbomen stonden; er groeiden appels en peren. In een van de vier hoge lindebomen bouwde Ernst August met zijn broers een boomhut, waar ze speelden dat ze huzaren of zeerovers waren.

Aan de linkerkant van het weiland stond de muur van Brauerei Goldbach die weer uitkwam op de Schwiebusser Straße, een van de hoofdstraten van Züllichau.

Wanneer Ernst August de met keien geplaveide straat volgde en richting de rand van het stadje liep, kwam hij eerst langs bakkerij Rogsch, schuin tegenover zijn ouderlijk huis. Deze bakkerij was eens eigendom van de familie Kaerger, voordat Ernst Wilhelm het metier vaarwelzegde. De huidige bakker stopte Ernst August van tijd tot tijd een pepermuntje of *Lakritz* toe als hij voor de ingang met een verlekkerde blik op de snoep- en deegwaren heen en weer slenterde. Passeerde hij de andere winkels in de straat, zoals de boekbinderij, de schoenmaker en de concurrenten van Café Rheingold, dan kon hij in de verte de watertoren zien, daar waar de straat zich vertakte. Boven op het witgekalkte reservoir, ondersteund door een toren van rode en gele bakstenen, prijkte een torenspits die al vanuit de verre omgeving van de stad te zien was.

Rechts boog de straat af naar de kazerne van de ulanen, de lichtbepapende cavalerie die zijn oorsprong heeft in de islamitische Lipka-Tartaren die in de zestiende eeuw voor het Poolse leger vochten. Hoewel zijn ouders hem streng hadden verboden bij de kazerne rond te hangen, oefenden deze ruiters een enorme aantrekkingskracht uit op de jonge Ernst August. Meer nog dan hun rijkversierde uniformen met gouddraad en kwasten maakten hun lichte lansen en hun sabels indruk als zij door de stad paradeerden of exerceerden op het plein voor het stadhuis. Aan het begin van de door bomen geflankeerde laan die naar de ingang van de kazerne leidde, stond een wachthuisje waar een geüniformeerde ulaan, stram in de houding met zijn sabel in de hand, alle passanten nauwlettend in de gaten hield.

Ging hij evenwel bij de watertoren naar links, kwam Ernst August in de Bahnhofstraße. Het eerste huis in de straat zou

later betrokken worden door zijn zuster Klara. Op de begane grond baatte zij daar de winkel in koloniale waren uit, de kelder verhuurde ze aan een oude kromgebogen kleermaker. De kinderen waren vaak te vinden in de winkel om de uitheemse producten te bewonderen: een zweem van avontuur en verre reizen naar landen vol antilopen, leeuwen en mensen die er zo anders uitzagen dan zij.

Vanuit het raam op de eerste verdieping was de watertoren te zien, omringd door kastanjes vol duiven, daarnaast een park met een kleurrijke bloementuin. En ook de kleine groentetuin die bij het huis hoorde, omgeven door een houten schutting van losstaande, beschilderde planken met in het midden een overwoekerd prieeltje. Aan de overzijde van de straat liep een zandweg richting het kerkhof van de lutherse kerk waar zijn voorvaderen begraven lagen. Hun grafstenen waren voorzien van een kleine foto of een portret, door een glasplaat beschermd tegen het weer. Hoewel het gezin elke zondag naar de kerk ging, waren alleen moeder Ernestine en zus Klara diepgelovig te noemen. Ernestine wilde koste wat het kost dat een van haar zonen priester werd – ze zou daarin bitter teleurgesteld worden – en Klara schreef, getuige bewaard gebleven correspondentie, nauwelijks een brief waarin niet om het een of ander haar Heiland werd aangeroepen. De hele familie ging trouw elke week naar het kerkhof om de graven schoon te maken en van verse bloemen te voorzien. Een klus die elke keer flink wat tijd in beslag nam: de Kaergers woonden toen Ernst August een kleine jongen was al drie eeuwen in de stad.

De Bahnhofstraße loopt richting het treinstation en het nabijgelegen plaatsje Schwiebus. Voor het van rode baksteen opgetrokken stationsgebouw ligt een park met daaraan grote vrijstaande villa's. Daar woonden de textielbaronnen, de goede burgerij van Züllichau.

Na het station, waarnaast ook een melkerij en een molen

stonden, ging de straat over in de Lochower Chaussee, een laan parallel aan het spoor, die enigszins opliep. Over die weg reed dagelijks een paardenkar die de bakstenen van de firma Kaerger over een afstand van ongeveer een kilometer naar het station vervoerde, vanwaar ze per trein naar Berlijn en verder gebracht werden. Om bij de bakstenenfabriek te komen, liep Ernst August eerst langs verschillende akkers en weilanden, die bijna een hectare besloegen en ook eigendom van de familie waren. Het vee dat daar graasde, werd in de stad zelf ondergebracht, in dezelfde straat als het woonhuis van de familie. In verschillende stallen stonden koeien, kalveren, varkens en paarden. Al op jonge leeftijd ontwikkelde Ernst August een levenslange liefde voor paarden. Zodra hij er oud genoeg voor was, maakte hij lange tochten door de omgeving, alleen of met zijn broers.

De wandeling door Züllichau eindigde bij de bakstenenfabriek, waarvan het koppel hoge schoorstenen in het betrekkelijk vlakke landschap rondom Züllichau een duidelijk oriënteringspunt vormde. De fabriek was een belangrijke inkomstenbron voor de familie Kaerger, en bracht veel meer op dan het landbouwbedrijf, de sigaren, de winkel en de herberg. De vraag naar bakstenen was zo goed als onuitputtelijk: overal in het jonge keizerrijk bouwde men koortsachtig nieuwe huizen om de bevolkingsexplosie bij te kunnen benen.

Ernst August keek graag naar de luidruchtige werkzaamheden, maar wel altijd van een flinke afstand. De groeve was een griezelige plek, zou hij later aan zijn kinderen vertellen. Niet alleen vanwege het lawaai en de grote stoomwolken uit de schoorsteen, maar ook omdat hij verhalen had gehoord dat het er zou spoken. Naast de groeve stond een grote baggermachine met een lange arm waarmee een machinist bakken vol leem uit de grond haalde. Doordat de baggermachine aan de rand van de kuil stond, bestond altijd het gevaar dat hij door

onoplettendheid of een aardverschuiving plotseling kantelde en in de kuil belandde. In zijn herinneringen aan een dergelijk voorval, schreef Ernst August dat de bestuurder van de baggermachine opeens merkte dat de wereld voor zijn ogen begon over te hellen. Eerst heel langzaam en toen – binnen enkele seconden die traag aan hem voorbij leken te trekken – steeds sneller. Hij had de tegenwoordigheid van geest zich uit het gevaarte te bevrijden dat hem dreigde mee de diepte in te sleuren. De machinist zette zich af tegen de zijkant van de cabine en voelde hoe deze achter hem leek mee te geven. Onder zijn voeten voelde hij een moment later vaste bodem maar door het verschuivende gewicht van de machine werd de grijparm rond zijn as geslingerd. Het enorme gewicht van de volle bak bagger raakte het hoofd van de onfortuinlijke machinist net op het moment dat hij zich oprichtte. Als de kinderen nadien op het dak van de droogschuur klommen om kersen te plukken, liepen ze met een wijde boog om de nieuwe bagger heen.

Op het moment dat Ernst de wandeling voor het eerst bewust maakte, ergens in de jaren 1930, was de stad niet wezenlijk anders dan ten tijde van zijn vaders jeugdijaren, maar toen hij er terugkeerde in 1988 herkende hij vrijwel niets meer. De naam van het stadje was inmiddels veranderd in Sulechów en lag niet meer in Pruisen maar in Polen. De leemgroeve was uitgeput, de fabriek verdwenen en het terrein eromheen was ten strengste verboden gebied. De genie van het Poolse leger, die gelegerd was in de kazerne die eens aan de ulanen hadden toebehoord, oefende er met explosieven. Doffe dreunen en trillingen, gedempt door hopen aarde, maakten in de omgeving lange tijd deel uit van het dagelijks leven. Het stationnetje leek door de tijd vergeten en stond er precies zo bij als in zijn herinnering.